

УДК 340.12 : 342.7 : 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.3>

АБСОЛЮТИЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЗАГРОЗА ДЕРЖАВНОСТІ І ДОБРОБУТУ СУСПІЛЬСТВА. ЧАСТИНА І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ: КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Кононенко Ю.С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3703-7774>
yuriy.s.kononenko@vu.cdu.edu.ua*

Джолос С.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0001-5523>
debofor@gmail.com*

Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Абсолютизація прав людини як загроза державності і добробуту суспільства. Частина І. Загальнотеоретичні засади концепції прав людини: критичний погляд.

Стаття присвячена критичному осмисленню загальнотеоретичних засад концепції прав людини.

З'ясовано, що права людини не є «природними і невідчужуваними». Звернуто увагу на той факт, що виникнення поняття прав людини лише в епоху буржуазних революцій в Європі вказує на відсутність у них універсального характеру та насильницький шлях їх утвердження. Вказано, що, враховуючи різноманіття теорій походження держави та основних концепцій сучасної держави, права людини, що тісно пов'язані з лише теорією правової держави і громадянського суспільства, не можуть безапеляційно визнаватися надідеєю та суперцінністю. Зауважено, що історичний досвід буття привілейованих і пригноблених верств населення у домодерну епоху засвідчує, що людина цілком може існувати без формального закріплення всієї повноти її прав, що вказує на обумовленість прав людини факторами історичного розвитку і дає підстави поставити під сумнів тезу про їх «природний, одвічний і невідчужуваний характер».

Звернуто увагу на контроверсійність прав людини та навіть суперечність їх абсолютизації основним засадам об'єктивного права. Вказано на той факт, що політичні ідеології (лібералізм, консерватизм, соціалізм) формуються на різних етапах розвитку суспільства та відображають інтереси різних верств населення, а відтак – по-різному оцінюють права людини. Звідси випливає як внутрішня суперечливість концепції прав людини, так і залежність останніх від рівня матеріального і духовного розвитку суспільства і держави.

Звернуто увагу на різноманіття уявлень про сутність, зміст та наслідки суспільного договору та певне обмеження «природної свободи» людини в умовах державного буття. Зазначено, що абсолютизація прав людини є наслідком некритичного сприйняття окремих положень теорії суспільного договору, що не тільки не відбиває багатоманітність її положень, але і повністю ігнорує інші теорії походження та основні сучасні концепції держави. Зауважено, що права людини є похідними від рівня матеріального і духовного розвитку суспільства, тож, для адекватного розуміння їх сутності необхідно брати до уваги історичні та загальнотеоретичні закономірності формування та функціонування політико-правових явищ, які засвідчують, що, насправді, обсяг і зміст прав людини у певну епоху напряму залежать від волі держави тощо.

Ключові слова: права людини, абсолютизація прав людини, основні сучасні концепції держави, лібералізм, консерватизм, соціалізм, покоління прав людини, теорії походження держави, суспільний договір, природне право, держава.

Kononenko Yu.S., Dzholos S.V. Absolutization of human rights as a threat to the statehood and the welfare of society. Part I. The general theoretical foundations of the concept of human rights: the critical view.

The article is devoted to the critical understanding of the general theoretical foundations of the concept of human rights.

It was found that human rights are not «natural and inalienable». The authors say that the appearance of the concept of human rights only in the epoch of the bourgeois revolutions in Europe indicates the non-universal character of human rights and the violent way of their affirmation. It was emphasized that taking into account the variety of theories of the origin of the state and of the main modern concepts of the state, human rights, which are closely connected only with the theory of the legal state and the civil society, may not be recognized as the only one true super-idea and super-value. It is noted that the historical experience of the existence of the privileged and oppressed population strata in the pre-modern era proves that a person can exist without formal confirmation of all the fullness of his rights, and this fact indicates that human rights are determined by the factors of historical development, and not by their «natural, eternal and inalienable character».

The authors show the controversial character of human rights as well as the contradiction of their absolutization to the main features of the objective law. The authors say that different political ideologies (liberalism, conservatism and socialism) differently evaluate the human rights due to that circumstance that they reflect the interests of the different social classes and appear on the different stages of the social development, so, firstly, internal inconsistency is characteristic to the concept of human rights and, secondly, human rights depend on the level of the material and spiritual development of the society and state.

The authors pay attention to the variety of ideas about the essence, content and consequences of the social contract and a certain limitation of the «natural freedom» of a person under the conditions of state existence. It was noted that the absolutization of human rights is the result of an uncritical perception of some provisions of the theory of the social contract, and not only does not reflect the multifaceted nature of its provisions, but also completely ignores other theories of origin and the main modern concepts of the state. The authors say that human rights are derived from the level of material and spiritual development of society, therefore, for an adequate understanding of their essence, it is necessary to take into account the historical and general theoretical regularities of the formation and functioning of political and legal phenomena, which testify that, in fact, the scope and content of human rights in a certain era directly depend on the will of the state, etc.

Keywords: human rights, absolutization of human rights, the main modern concepts of the state, liberalism, conservatism, socialism, the generations of human rights, theories of the origin of the state, social contract, natural law, state.

Постановка проблеми. Прийнято вважати, що права людини є наріжним каменем правової системи сучасної держави. Конституції багатьох країн світу рясніють вказівками на те, що саме права і свободи людини і громадянина визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Правам людини приділяється чільна увага і на міжнародному рівні, адже безліч міжнародних правозахисних організацій прагнуть за будь-яку ціну захистити права людини від сваволі і тиранії держави... Водночас, багато дослідників і теоретиків прав людини, забувають, що, історично, «свобода, рівність, братерство» утверджувалися за допомогою гільйотини, а спроби «іноземних партнерів» захистити права людини і демократію, зазвичай, здійснюються за допомогою підбурення населення до громадянської непокорі або військового вторгнення на територію суверенної держави, яку звинувачують у порушенні «святих» прав людини... Таким чином, надзвичайно важливим завданням сучасної політико-правової науки є розкриття сутності і справедлива оцінка ролі прав людини у контексті функціонування держави і забезпечення добробуту суспільства. Тож, для початку, у першій статті даного циклу, ми висвітлимо і критично осмислимо загальнотеоретичні засади концепції прав людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання прав людини, державності і добробуту суспільства, а також їх взаємодія та взаємовплив перебували у полі зору таких класиків

політико-правової думки як: Е. Берк, Е. Бернштейн, Л. де Бональд, Х. фон Вольф, Т. Гоббс, Ф. Енгельс, Епікур, В.І. Ленін, Дж. Локк, К. Маркс, Ж. де Местр, С. фон Пуфендорф, Ж.Ж. Руссо, А. Сміт, Х. Томазій, М.Т. Цицерон та ін., а також таких дослідників сучасності як: А.І. Берлач, С.С. Бичкова, Ю.А. Ведерніков, Г.Г. Демиденко, С.В. Джолос, Д.В. Дождев, Ю.А. Іванов, Д.О. Карпенко, А.М. Колодій, Ю.С. Кононенко, В.В. Копейчиков, О.І. Косілова, Б. Кухта, С.Л. Лисенков, М.М. Мікуліна, А.Ю. Олійник, В.І. Осадчий, А.В. Папірна, О.В. Петришин, А. Романюк, Л. Старецька, Л.М. Стрельбицька, В.І. Тимошенко, О.О. Тихомиров, Ю.С. Шемшученко та ін.

Формулювання цілей статті. Водночас, вбачається, що деякі окремі аспекти досліджуваної проблематики за сучасних умов потребують уточнення, нових підходів і оцінок. Тож, у межах цієї статті ми плануємо: а) з'ясувати, наскільки «природними і невідчужуваними» є права людини; б) звернути увагу на той факт, що виникнення поняття прав людини лише в епоху буржуазних революцій в Європі вказує на відсутність у них універсального характеру та насильницький шлях їх утвердження; в) вказати, що, враховуючи різноманіття теорій походження держави та основних концепцій сучасної держави, права людини не можуть безапеляційно визнаватися надідеєю та суперцінністю; г) зауважити, що історичний досвід буття привілейованих і пригноблених верств населення у домодерну епоху демонструє, що людина цілком може існувати без формального закріплення всієї повноти її прав, що засвідчує обумовленість прав людини факторами історичного розвитку і ставить під сумнів тезу про їх «природний, одвічний і невідчужуваний характер»; г) звернути увагу на контрверсійність прав людини та навіть суперечність їх абсолютизації основним засадам об'єктивного права; д) вказати на той факт, що політичні ідеології (лібералізм, консерватизм, соціалізм) формуються на різних етапах розвитку суспільства та відображають інтереси різних верств населення, а відтак – по-різному оцінюють права людини; при цьому, звідси випливає як внутрішня суперечливість концепцій прав людини, так і залежність останніх від рівня матеріального і духовного розвитку суспільства і держави; е) звернути увагу на різноманіття уявлень про сутність, зміст та наслідки суспільного договору та певне обмеження «природної свободи» людини в умовах державного буття; є) зазначити, що абсолютизація прав людини є наслідком некритичного сприйняття окремих положень теорії суспільного договору, що не тільки не відбиває багатоманітність її положень, але і повністю ігнорує інші теорії походження та основні сучасні концепції держави; ж) зауважити, що права людини є похідними від рівня матеріального і духовного розвитку суспільства, тож, для адекватного розуміння їх сутності необхідно брати до уваги історичні та загальнотеоретичні закономірності формування та функціонування політико-правових явищ, які засвідчують, що, насправді, обсяг і зміст прав людини у певну епоху напряду залежать від волі держави тощо.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування природи та ества прав людини, насамперед, необхідно звернутися до енциклопедичних видань, які, за своєю сутністю, є найбільш авторитетними довідковими і науковими джерелами. Так, у «Юридичній енциклопедії» Ю.С. Шемшученко, зокрема, зазначає, що права людини – це «визначальні засади правового статусу особи. Належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Права людини є необхідним елементом громадянського суспільства і правової держави. Саме поняття цих прав з'явилося в епоху буржуазних революцій у Європі. Потім воно знайшло відображення у численних міжнародних актах – Загальній декларації прав людини 1948, Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 тощо, а також у національному законодавстві – конституціях держав. Права людини засновані на принципах свободи, рівності та справедливості й мають універсальний характер. Загальновизнаними в міжнародному праві фундаментальними правами людини, зокрема, є: право на життя; право на незастосування до особи тортур, насилля або іншого жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання; право на недоторканність приватного життя, особистості і сімейної таємниці, захист своєї честі й гідності, свободи совісті й віросповідання; право на судовий захист, правосуддя і пов'язані з ним інші процесуальні права тощо. Ці права дістають закріплення у конституціях. Вони, зокрема, стали основою при укладенні Розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України. За існуючою практикою ООН під порушенням прав людини як міжнародною проблемою розуміють не окремі факти відповідних порушень, а загальну правову ситуацію у державі, яка свідчить про ігнорування даною державою зобов'язань поважати права людини, масові та грубі порушення цих прав тощо. Боротьба з порушеннями прав людини є важливим напрямом міжна-

родного співробітництва. Вона має два аспекти: а) виховання поваги до прав людини і сприяння їх здійсненню; б) усунення грубих і масових порушень прав людини. На забезпечення прав людини спрямовані також міжнародні процедури в рамках ООН та інших міжнародних організацій, міжнародних судових органів тощо. Ці процедури доповнюються діяльністю відповідних національних інституцій. В Україні до них, зокрема, належать Конституційний Суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, загальні та господарські суди» [1].

У свою чергу, у словнику політичної науки Л. Старецька стверджує, що «Права людини – це правовий статус особи стосовно держави, її можливості в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах. Поняття прав людини виникло в епоху буржуазних революцій. Права людини мають природний і невідчужуваний характер. Вільне й ефективне здійснення прав людини – одна з ознак громадянського суспільства і правової держави. Права людини прийнято поділяти на абсолютні та відносні. Обмеження або тимчасове призупинення перших не допускається в демократичній державі за жодних обставин. Абсолютними є такі фундаментальні особисті права людини, як право на життя, право не піддаватися насильству, поводженню чи покаранню, що принижують людську гідність, право на недоторканість приватного життя, особисту і сімейну таємницю, захист своєї честі, гідності та доброго імені, свобода совісті, віросповідань, а також право на судовий захист, правосуддя. Інші права людини – відносні й можуть бути призупинені або обмежені на певний термін у випадку введення режимів надзвичайного чи воєнного становища» [2, с. 350-351].

Разом із тим, при всій повазі до згаданих вище авторів, необхідно визнати, що, попри високий авторитет щойно процитованих видань, навіть у них є певні ознаки гіперболізації прав людини, що негативно позначається на об'єктивності віднайдення сутності та оцінки ролі останніх.

Так, зокрема, в обох цитованих вище виданнях вказано, що права людини «належать людині від народження» і «мають природний і невідчужуваний характер».

Водночас, якщо взяти до уваги історичний досвід, стає очевидно, що, принаймні у традиційних і класових суспільствах, обсяг і зміст прав конкретної людини залежать від її походження. Так, згідно з положеннями римського права, шлюб (*nuptiae, matrimonium*) як суспільно значущий союз чоловіка і жінки визначає правове становище дітей, що народжені в цьому союзі, майнові відносини подружжя та їх спадкові права [3, с. 326]. Шлюб вважався правильним (*iustum*), лише якщо він був укладений між римськими громадянами або переґрінами, що мали *conubium* [3, с. 330]. При цьому, за загальним правилом, народження від рабині, правильний шлюб (*iustum matrimonium*) з якою визнавався неможливим, визначало рабський статус дитини [3, с. 265], хоч би її батьком був сам імператор. До того ж, слід згадати, що в епоху Середньовіччя, позашлюбні діти, зазвичай, були обмежені у правах спадкування майна і статусу своїх батьків. Таким чином, стверджувати про «природний і невідчужуваний характер» прав, які «належать людині від народження», щонайменше, означає ґрішити проти історичної істини.

При цьому, зауважимо, що говорити про природність, невідчужуваність і належність людині прав від народження, певною мірою, можна лише щодо особистих прав, тоді як політичні права (активне і пасивне виборче право, право на участь в управлінні державою, право на створення та участь у політичних партіях, право на державну службу тощо) належать, як правило, виключно громадянам певної держави, а не людям взагалі. До того ж, цілком очевидно, що набуття згаданих вище політичних прав пов'язане із досягненням громадянином певного віку (зокрема, повноліття), тож, означені політичні права аж ніяк не можуть належати громадянину «від народження».

Крім того, навряд чи можна назвати «природними і невідчужуваними» соціально-економічні і культурні права, які за своєю сутністю є «позитивними», тобто такими, що даються особі державою, й обсяг і зміст яких істотно залежать від рівня її розвитку. В цьому контексті необхідно згадати, що навіть Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. у ч. 1 ст. 2 не зобов'язує всі держави негайно гарантувати всім людям зазначені в Пакті права, а лише вказує, що «Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів» [4]. Тож, очевидно, що економічні, соціальні і культурні права цілком і повністю залежать від волі та можливостей конкретної держави. Зауважимо, що наразі учасницями названого пакту є 171 країна, при цьому, США не ратифікували цей пакт, і понад 20 держав світу не беруть участі у ньому [5], що, знову ж таки, вказує на істотну залежність соціально-економічних

і культурних прав від держави і спростовує тезу про їх «природний і невідчужуваний характер» і «належність людині від народження».

Також, у цитованих вище енциклопедичних статтях вказано, що поняття прав людини виникло в епоху буржуазних революцій в Європі. Звідси випливають два факти.

По-перше, утвердження прав людини пов'язане з суцільним беззаконням, протиправними діями, масовим знищенням людей в умовах заглиблення держави у революційний хаос, терор, громадянську війну та війни із зовнішніми супротивниками (згадаймо величезні втрати і жахіття Голландської, Англійської, Французької, Російської революцій та Громадянської війни в США тощо [6, с. 41–69]).

По-друге, якщо саме поняття прав людини виникло тільки в епоху буржуазних революцій в Європі, тобто у XVII – XVIII ст., значить, права людини аж ніяк не є і не можуть бути природними і невідчужуваними, оскільки вони виникають лише в певних країнах на певному етапі їх розвитку, тоді як істинне природне право, яке не залежить від волі держави і походить від природи, розуму чи Бога, цілком логічно, повинно бути «постійним, вічним», «поширюватися на всіх людей», «на всі народи в будь-який час» (як про це пише М.Т. Цицерон [7, с. 64].), адже тільки такі положення насправді можна вважати універсальними та незалежними від волі правителя (влади). Тож, якщо в історії людства впродовж тисячоліть існували рабовласництво і феодалізм, слід визнати, що права людини, свобода, рівність та інші подібні ідеї буржуазної епохи аж ніяк не є і не можуть бути універсальними в просторі і часі, властивими для всіх часів і народів, всеохоплюючими й однаковими для всіх, тобто не мають жодного відношення до природного права і, таким чином, не є невідчужуваними, адже цілком і повністю залежать від волі держави та реалій епохи.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, не надто переконливо звучать і положення цитованих енциклопедичних статей про те, що принципи свободи і рівності, на яких засновані права людини, нібито, мають універсальний характер.

Крім того, у цитованих енциклопедичних статтях вказано на тісний зв'язок прав людини з правовою державою і громадянським суспільством. Водночас, не слід забувати, що ідея правової держави, фундаментом якої є громадянське суспільство, є лише однією, але далеко не єдиною, з сучасних концепцій держави. Так, зокрема, В.В. Копейчиков, окрім класової, виділяв такі основні сучасні концепції держави, як: теорія правової держави, теорія «держави загального благоденства», теорія еліт, фашистські ідеї державності, теорія національної держави [8, с. 94–98]. А.Ю. Олійник виділяє такі основні сучасні концепції держави, як: теорія солідаризму, держава загального благоденства, теорія плюралістичної демократії, теорія еліт, теорія неоелітаризму або елітарної демократії, теорія конвергенції, доктрини технократії, анархізм, теорії етатизму, фашизм, соціальна держава [9]. У свою чергу, О.І. Косілова виділяє такі основні теорії держави, як: теорія солідаризму, теорія держави загального благоденства, теорія еліт, теорія неоелітаризму або елітарної демократії, технократичні теорії, етатична теорія держави, анархістська теорія держави, теорія національної держави, теорія плюралістичної демократії, теорія правової держави [10, с. 32–36]. Ю.А. Ведерников, А.В. Папірна виділяють такі основні сучасні концепції держави, як: теорія держави загального благоденства, теорія еліт, фашистські ідеї державності, концепція національної держави, етатична концепція держави, анархістська концепція держави [11]. Зауважимо, що, з урахуванням навіть тільки усталених теорій походження держави (теологічна, патріархальна, органічна, психологічна, договірна, марксистська (класова) теорії, теорія насильства [10, с. 14–17] та ін.), різноманіття основних концепцій сучасної держави може бути вельми великим. Таким чином, абсолютизація пов'язаних з ідеями прав людини теорій правової держави і громадянського суспільства як єдино правильних, як мінімум, збіднює розуміння і перешкоджає пізнанню багатоманітної сутності державно-правових явищ.

Також, не можна погодитися і з тезою про те, що «Без цих прав (прав людини взагалі) людина не може існувати як повноцінна суспільна істота». Зауважимо, що, принаймні, приклад античних рабовласників, середньовічних баронів та капіталістів буржуазної епохи переконливо засвідчує, що представники панівного класу (та й підвладного теж) у суспільстві цілком можуть існувати без законодавчо закріпленого права на працю і права на відпочинок, права на пенсійне і соціальне забезпечення, права на освіту (чимало дворян, не кажучи вже про простолюдинів, аж до XIX ст. були неписьменними) та ін.

У свою чергу, найманий працівник у США не перестає бути «повноцінною суспільною істотою» через те, що його країною не було ратифіковано Міжнародний пакт про економічні, соціальні і куль-

турні права, а тривалість щорічної оплачуваної відпустки у нього є меншою, ніж у громадян держав пострадянського простору.

При цьому, також, виникає проблема оцінки того, на якому рівні повинно реалізовуватися певне окреме право людини та всі права людини в сукупності, для того, щоб вони зараховувалися, як «гарантовані». Тож, за бажання, цілком безправним можна визнати, як українця, який отримує зарплату в розмірі 300 доларів США на місяць, але за законодавством має щонайменше 24 календарних днів щорічної оплачуваної відпустки, так і американця, який отримує зарплату в розмірі 5000 доларів США на місяць, але має, при цьому, тільки 14 днів щорічної оплачуваної відпустки. Наведений приклад вказує на необхідність виокремлення чітких критеріїв, які дають змогу вважати ті чи інші права гарантованими, або не гарантованими у конкретній державі та в світі в цілому. При цьому, можна сказати, що, враховуючи всезагальне прагнення до постійного безмежного розширення прав людини, в світі немає жодної держави, яка би гарантувала усю повноту прав людини.

Тож, очевидно, певна людина є або не є «повноцінною суспільною істотою» залежно від її місця у певному суспільстві у конкретний історичний момент його розвитку, а не від формальної наявності або відсутності у неї певних абстрактно проголошених прав, які не мають жодного відношення до реалій її буття.

Крім того, необхідно зазначити, що права людини, свобода, рівність – це надзвичайно суперечливі і неоднозначні феномени, абстрактні категорії та оціночні поняття, які не піддаються точному виміру, що дає змогу легко їх використовувати для виправдання протизаконного насильства, злочинів, деспотизму натовпу, хаосу, революції, терору, іноземного вторгнення тощо.

Зауважимо, що абсолютизація суб'єктивних прав людини підриває основи об'єктивного права. Річ у тім, що доведені до абсолюту права людини унеможливають правоохоронну діяльність, адже навіть найбільш гуманне законне покарання (стягнення) за вчинення правопорушення являє собою саме обмеження прав людини. Тож, абсолютизація прав людини, фактично, знищує право, оскільки суперечить таким його ознакам, як забезпеченість державним примусом і загальнообов'язковість.

До того ж, різні політичні ідеології (доктрини) по-різному оцінюють сутність та значення прав людини. Лібералізм акцентує увагу на природному праві, свободі, особистих і політичних правах, тоді як соціалізм – на соціальних, економічних, культурних правах, які мають бути забезпечені за допомогою втручання держави, що прямо суперечить ліберальним уявленням про свободу і мінімальну державу.

У свою чергу, консерватизм акцентує увагу на великому значенні досвіду, традицій, правового порядку, держави, церкви, заперечує індивідуалізм та егоїзм і, загалом, критично оцінює права людини – так, зокрема, Е. Берк писав: «Революційному товариству здаються незаконними й узурпаторськими конституція та уряд їх країни, церква і держава; ...і марно нагадувати їм про те, що було закладено нашими предками, про основні закони країни, про... конституцію, переваги якої підтвердив багаторічний досвід, зростання суспільного добробуту і процвітання народу. Вони зневажають досвід, вважаючи його мудрістю невігласів. Вони закладають міну, котра разом підірве всі давні зразки, всі звичаї, хартії, парламентські акти. Ця міна – права людини... » [12; 13, с. 130]; «права, про які кажуть теоретики, – це крайність; тією мірою, якою вони метафізично правильні, вони фальшиві з точки зору політики і моралі» [12; 13, с. 135].

При цьому, слід згадати, що лібералізм, як політична ідеологія сформувався у XVII–XVIII ст., насамперед, завдяки працям Дж. Локка (1632–1704) та А. Сміта (1723–1790). У свою чергу, ідеологія консерватизму сформувалася наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у працях Е. Берка (1729–1797), Ж. де Местра (1753–1821) та Л. де Бональда (1754–1840) як реакція на Французьку революцію 1789–1799 рр. та програму лібералізму. Натомість, ідеологія соціалізму формується у середині XIX – на початку XX ст. у працях К. Маркса (1818–1883), Ф. Енгельса (1820–1895), Е. Бернштейна (1850–1932), В.І. Леніна (1870–1924) та ін.

Зауважимо, при цьому, що період формування певної політичної ідеології, фактично, співпадає з утвердженням відповідного покоління прав людини.

Так ідеологія лібералізму, яка обстоює особисті і політичні права в інтересах верхівки буржуазії, формується у період зародження капіталізму, тобто тоді ж, коли і перше покоління прав людини.

Ідеологія консерватизму, що критично осмислює і лібералізм, і права людини, відповідає інтересам феодальної аристократії (дворянство, духовенство) та формується як реакція на програму лібералізму.

Натомість, соціалізм формується в епоху становлення індустріального суспільства та відповідає інтересам найманих працівників; саме тому він приділяє чільну увагу саме соціально-економічним і культурним правам людини, що відповідають другому поколінню прав людини.

Третє покоління прав людини, що сформувалося у середині XX ст., мало на меті утвердити «колективні права» людини на протидію масовим порушенням прав людини тоталітарними режимами за часів Другої Світової війни.

У свою чергу, четверте покоління прав людини виникає наприкінці XX – на початку XXI ст. внаслідок бурхливого розвитку науки та інформаційних технологій, не в останню чергу через психологічну неготовність суспільства до адекватного застосування їх досягнень.

Таким чином, необхідно вказати, що історична хронологія формування різних поколінь прав людини чітко відповідає характеру організації продуктивних сил суспільства, способу виробництва, основним завданням, що стоять перед суспільством на певному історичному етапі тощо.

Тож, слід визнати, що права людини не є незмінними в часі, «віковичними», «одвічними», «природними» і «священними», а всього-на-всього залежать від матеріальних і духовних факторів історичного розвитку суспільства і держави.

При цьому, доволі часто одні права людини прямо суперечать другим: наприклад, свобода (ліберальна цінність) суперечить рівності (соціалістична цінність, що досягається за допомогою втручання держави та обмеження свободи і права власності)...

Тож, якщо вважати лібералізм основою демократії, положення ст. 1 Конституції України про «демократичну, соціальну, правову державу» [14] звучать вельми контроверсійно...

Також, необхідно сказати, що різні верстви населення часто мають діаметрально-протилежні інтереси (право рабів, кріпаків і пролетарів на рівність і свободу прямо суперечить праву власності та становим привілеям рабовласників, поміщиків і капіталістів), тож, «універсальних» та однакових для всіх прав людини не може існувати в принципі.

При цьому, навіть якщо абстрагуватися від історичного досвіду, все одно, слід зауважити, що права одних людей часто суперечать правам других та реалізуються за їх рахунок: йдеться, зокрема, про захист прав дітей-сиріт, безробітних, інвалідів, пенсіонерів та інших категорій незапрацьованих осіб. Враховуючи, що соціальні права – це «позитивні» права II покоління, які виникають наприкінці XIX – в першій половині XX ст., і даруються державою, цілком очевидно, що вони потребують відповідного матеріального забезпечення за рахунок працюючих, платників податків (а також інших надходжень держави). Тож, праву одних на пенсію чи допомогу кореспондується обов'язок інших сплачувати податки, збори та обов'язкові платежі. І саме держава повинна подбати про належний баланс цих та інших прав та обов'язків різних категорій населення. Тож, в дійсності, права людини залежать саме від держави і втілюються саме нею.

Отже, істинна мета держави – це не утвердження «вічних й однакових для всіх» прав людини (які не існують в природі), а забезпечення «нормальних, стабільних, безпечних умов для функціонування всіх сфер життєдіяльності людини в суспільстві» [15, с. 121], або ж, кажучи словами Т. Гоббса, – утвердження панування розуму, миру, безпеки, добробуту, цивілізованої упорядкованості [16, с. 321].

Натомість, абсолютизація прав людини суперечить навіть лібералізму, оскільки змушує державу у своїй діяльності виходити далеко за межі «нічного сторожа», тобто не просто створювати комфортне середовище для життя людини за допомогою охорони кордонів і боротьби зі злочинністю, але і втручатися в життя людини, вживаючи заходів до формалізації прав людини, які, насправді, людина має від народження, як природні права...

Також, слід зазначити, що у сучасних демократичних державах прийнято виводити всю широту прав людини з теорії суспільного договору. Згідно з нею, у додержавному («природному») стані кожна людина володіла рівними стосовно інших «природними правами» і не існувало жодної влади [17, с. 132]. За вченням Т. Гоббса, «природний стан» – це стан «війни всіх проти всіх», здолати який може тільки могутня держава-Левіафан [18, с. 218]. Тож, держава виникає в результаті договору між людьми внаслідок усвідомлення ними своїх нагальних потреб та інтересів. Такими інтересами можуть бути – безпека (Епікур, Т. Гоббс), мир, спокій, добробут (Т. Гоббс), свобода (Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо), надійне користування природними правами (Дж. Локк) тощо [19, с. 202-203]. Фактично, люди добровільно зрікаються певних прав (передають їх державі) в обмін на певні послуги влади і держави [17, с. 132].

Зауважимо, що договірна теорія походження держави, залежно від оцінки обсягу прав, які людина передає державі за суспільним договором, дає змогу обґрунтувати як надмірно широкі права

людини із правом на повстання включно (Дж. Локк [20], Ж.Ж. Руссо [21]), так і, навпаки, державний абсолютизм і суттєве обмеження прав людини (Т. Гоббс [22], С. фон Пуфендорф, Х. Томазій, Х. фон Вольф [23, с. 107–109]).

Водночас, суспільний договір, як такий, передбачає обмеження індивідуалізму природних прав і безмежної свободи людини, оскільки створює суспільство, в якому люди повинні дотримуватися певних правил співжиття і певного балансу прав та обов'язків, тобто рахуватися не тільки з власними інтересами, але і з інтересами оточуючих, а держава потрібна якраз для нагляду за дотриманням положень суспільного договору і недопущенням повернення людиною собі всієї широти природних прав і безмежної свободи, що призвело би, фактично, до розірвання суспільного договору і відновлення «природного стану», «війни всіх проти всіх». В цьому контексті доволі цікавою видається позиція німецького мислителя XVIII ст. Х. фон Вольфа, який стверджував, що право – це міра свободи, потрібна для виконання обов'язків [23, с. 108].

При цьому, всілякий злочин можна розглядати, як порушення злочинцем суспільного договору та повернення ним собі безмежної свободи і всієї повноти своїх природних права, адже, наприклад, крадіжка чи грабіж – це реалізація природного «права всіх на все», хуліганство – це вияв природної свободи особи робити все, що заманеться, а умисне вбивство – це повернення собі особою природного права на насильство... Разом із тим, найтяжчим злочином, що означає, фактично, розірвання суспільного договору, слід вважати повстання чи революцію, яка повністю знищує існуючі устої державності та загрожує життю, здоров'ю, власності, щастю і добробуту кожного. Тож, маємо підстави стверджувати, що абсолютизовані природні права однієї людини у цивілізованому суспільстві являють собою злочинні посягання проти інших.

Враховуючи викладене вище стосовно основоположних засад співжиття людей у цивілізованому суспільстві після укладення суспільного договору, зауважимо, що абсолютизація прав людини – це «приватизація» держави на користь окремої особи. Своєрідним ідеалом максимального втілення індивідуалістичної свободи одного всупереч інтересам всіх інших є деспотичне правління, яке, насправді, являє собою всю повноту прав одного і, таким чином, цілковите безправ'я всіх інших.

Тож, навіть експлуаторські рабовласницька, феодальна і капіталістична держави, що вбачаються марксистам апаратом класового насильства й знаряддям уярмлення бідних багатими, є значно більш прийнятними, ніж анархістська і ліберальна держава з абсолютизацією прав людини, оскільки за рабовласництва, феодалізму і капіталізму йдеться хоча би про гіперболізацію прав певної групи осіб (панівного класу), а не про індивідуалістичний деспотизм прав окремої особи та «війну всіх проти всіх» в умовах панування безмежної свободи за природного стану.

При цьому, необхідно сказати, що різні теорії походження держави акцентують увагу на різних сторонах її багатогранної сутності, тож, абсолютизація прав людини є виявом поверхового і некритичного сприйняття окремих положень теорії суспільного договору та, по суті, перебільшенням одного і недооцінкою всіх інших аспектів сутності держави, збідненим і примітивізованим розумінням її природи в угоду тій частині населення, яка здатна мислити тільки гаслами...

Таким чином, підсумовуючи викладене, ми дійшли таких **висновків**:

1. Попри поширений стереотип, права людини не мають «природного і невідчужуваного» характеру та не «належать людині від народження»: зокрема, «позитивні» права людині даруються державою, а політичні права громадяни (а не люди взагалі) набувають лише із досягненням певного віку.

2. Виникнення концепції прав людини в Європі в епоху буржуазних революцій свідчить, що вони не є універсальними в просторі і часі, однаковими для всіх народів в усі часи, тобто не мають природно-правового характеру, а саме їх утвердження споріднене з жахливим кровопролиттям, беззаконням і хаосом суспільних потрясінь.

3. Права людини тісно споріднені з ідеями правової держави і громадянського суспільства. Водночас, необхідно розуміти, що правова держава і громадянське суспільство є далеко не єдиною концепцією сучасної держави. Тож, пізнання сутності державно-правових явищ не можна зводити виключно до них.

4. Історичний досвід буття як привілейованих так і пригноблених верств населення у домодерну епоху спростовує тезу про те, що без прав людини людина не може існувати як повноцінна суспільна істота, що свідчить про обумовленість прав людини факторами історичного розвитку, а не їх «природний, одвічний і невідчужуваний характер».

5. Права людини є надзвичайно суперечливими, оскільки різні верстви і прошарки населення (раби і рабовласники, кріпаки і поміщики, капіталісти і наймані працівники тощо) мають різні, часто діаметрально-протилежні, інтереси. Права одних людей часто здійснюються за рахунок інших (працездатні і непрацездатні люди).

6. Абсолютизація прав людини, фактично, несумісна з існуванням об'єктивного права: якщо покарання являє собою певне обмеження прав винного, слід визнати або недолугість абсолютизації прав людини, або ж взагалі відмовитися від покарань і стягнень, що неодмінно позбавить об'єктивне право підкріплення державним примусом і, таким чином, загальнообов'язковості, тобто знищить його.

7. Різні політичні ідеології (лібералізм, консерватизм, соціалізм) не випадково по-різному оцінюють сутність та значення прав людини: фактично, кожна політична ідеологія відображає інтереси (захищає права) певної верстви населення та формується на певному історичному етапі матеріального і духовного розвитку суспільства. У свою чергу, звідси впливають два факти: по-перше, права людини не є «одвічними», «природними» та «універсальними»; по-друге, загальному масиву прав людини властива внутрішня суперечливість – так, лібералізм (що відображає інтереси буржуазії) акцентує увагу на природному праві, свободі, особистих і політичних правах, тоді як соціалізм (відображає інтереси найманих працівників) – на соціальних, економічних, культурних правах, які мають бути забезпечені за допомогою держави, що прямо суперечить ліберальним уявленням про свободу і мінімальну державу; консерватизм же (відображає інтереси аристократії) взагалі акцентує увагу на великому значенні досвіду, традицій, правового порядку, держави, церкви, заперечує індивідуалізм, егоїзм і критично оцінює права людини.

8. Права людини прийнято виводити з теорії суспільного договору. Водночас, якщо Дж. Локк і Ж.Ж. Руссо, використовуючи її, обґрунтовували широкі права людини із «правом на повстання» включно, то Т. Гоббс, С. фон Пуфендор, Х. Томазій і Х. фон Вольф, навпаки, вказували на зречення людиною свободи в обмін на послуги з боку держави, яка повинна мати мало не абсолютну владу. Так чи інакше, але існування людей в державі передбачає певне обмеження їхньої «природної свободи», тож всілякий злочин, в принципі, можна тлумачити, як певне порушення суспільного договору. При цьому, найтяжчим із злочинів, що, фактично, означає розірвання суспільного договору, є повстання або революція, що повністю знищує існуючі устої державності та загрожує життю, здоров'ю, власності, щастю і добробуту кожної людини.

9. Абсолютизація прав людини є виявом поверхового і некритичного сприйняття окремих положень теорії суспільного договору та, по суті, перебільшенням одного і недооцінкою всіх інших аспектів сутності держави, збідненним і примітивізованим розумінням її природи, що не враховує відомі науці різноманітні теорії походження держави і права та основні сучасні концепції держави.

10. Враховуючи, що права людини є похідними від рівня матеріального і духовного розвитку суспільства, для адекватного розуміння їх сутності необхідно зважати на історичні та загально-теоретичні закономірності формування та функціонування політико-правових явищ, завдяки яким стає очевидно, що, в дійсності, обсяг і зміст прав людини у певну епоху напряму залежать від волі держави.

Перспективним напрямком подальшої розробки відповідної проблематики вбачається віднайдення джерел прав людини, з'ясування особливостей їх закріплення у міжнародних і національних документах та виявлення основних раціоналістичних засад їх належної реалізації тощо.

Список використаних джерел:

1. Шемшученко Ю.С. Права людини. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н – П. URL: https://leksika.com.ua/19670728/legal/prava_lyudini (дата звернення: 22.01.2023).
2. Старецька Л. Права людини. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 350–351.
3. Дождев Д.В. Римское частное право: учебник / под общей редакцией В.С. Нерсисянца. 3-е издание, исправленное и дополненное. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. 784 с.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 22.01.2023).

5. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. New York, 16 December 1966 / United Nations Treaty Collection. Depositary. Status of Treaties. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&clang=_en (date of reference: 22.01.2023).
6. Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Держава і революції : монографія. Черкаси: Видавець О.М. Третяков, 2022. 316 с.
7. Цицерон М.Т. Диалоги. О государстве. О законах. Москва: Наука, 1966. 224 с.
8. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник / А.М. Колодій та ін.; за ред. В.В. Копейчикова. Стереотипне видання. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 320 с.
9. Правознавство: підручник / А.І. Берлач та ін. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 792 с.
10. Теорія держави і права: навчальний посібник для підготовки фахівців з інформаційної безпеки / О.О. Тихомиров та ін.; за заг. ред. Л.М. Стрельбицької. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 332 с.
11. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 333 с.
12. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. М.: Рудомино, 1993. 144 с.
13. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / пер. с англ. С. Векслер; под ред. А. Бабича. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.
14. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
15. Кухта Б. Держава. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 121–122.
16. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. *Антология мировой политической мысли: в 5 т. Т. 1. Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция*. Москва: Мысль, 1997.
17. Романюк А. Договір суспільний. Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 132.
18. Кухта Б. Левиафан. Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 218–219.
19. Тимошенко В.І. Договірна теорія виникнення держави. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. № 1. С. 201–205.
20. Локк Дж. Два трактата о правлении. *Сочинения: в 3 т.* / Дж. Локк. Москва: Мысль, 1988. Т. 3. С. 135–405.
21. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / перевод с французского. Москва: Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 1998. 416 с.
22. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. Москва: Мысль, 1964. Т. 1–2.
23. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред.: проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.